

**ОКРЕМІ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПІДТРИМКИ
МАЛИХ ТА СЕРЕДНІХ ПІДПРИЄМСТВ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ ГАЛУЗІ**

Статтю присвячено проблемам державної підтримки малих та середніх підприємств у сфері сільського господарства. Проаналізовано та визначено основні засоби такої підтримки і напрями щодо вдосконалення й оптимізації засобів підтримки з боку держави. Зроблено висновок, що пільгове кредитування, інвестиційна підтримка та страхування сільськогосподарської продукції є основними засобами підтримки малих та середніх підприємств у сільському господарстві.

Ключові слова: *малі та середні підприємства, сільське господарство, державна підтримка, інфраструктура.*

Статья посвящена проблемам государственной поддержки малых и средних предприятий в сфере сельского хозяйства. Проанализированы и определены основные средства такой поддержки и направления по совершенствованию и оптимизации средств поддержки со стороны государства. Сделан вывод, что льготное кредитование, инвестиционная поддержка и страхование сельскохозяйственной продукции являются основными средствами поддержки малых и средних предприятий в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: *малые и средние предприятия, сельское хозяйство, государственная поддержка, инфраструктура.*

This article is deals with the problems of state support of small and medium-sized enterprises in the sphere of agriculture. The main means of such support and directions for improving and optimizing the means of support from the state have been analysed and determined. The author concludes that concessional lending, investment support and insurance of agricultural products are the main means of supporting small and medium-sized enterprises in agriculture.

Key words: *small and medium enterprises, agriculture, state support, infrastructure.*

Вступ. З огляду на загальну кризу економіки нашої держави підприємства агропромислового комплексу нині переживають не найкращі часи (крім окремих експортних видів діяльності). Водночас сільськогосподарська діяльність в Україні є однією з найбільш перспективних галузей господарства, яка розвивається досить стрімко та з кожним роком нарощує свої потужності. Значну роль у такому розвитку відіграють малі та середні фермерські господарства.

Малі та середні підприємства (надалі – МСП) відіграють важливу роль у країнах, перед якими стоїть завдання економічного розвитку. Для відродження вітчизняного сільського господарства необхідний прискорений розвиток малого підприємництва. Чимало аспектів розвитку малого бізнесу у сільському господарстві залишаються дискусійними і вимагають проведення подальших досліджень. Пряма фінансова допомога, звільнення від експортного або імпортного мита, пільгове оподаткування, спрощена система кредитування МСП є окремими засобами, які спрямовані на відродження сільського господарства і на які слід першочергово акцентувати увагу в правовому регулюванні.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз окремих засобів державної підтримки МСП у сфері сільського господарства й обґрунтування напрямів щодо вдосконалення та оптимізації засобів підтримки з боку держави, зокрема забезпечення функціонування інфраструктури для МСП.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення окремих проблем щодо розвитку і підтримки інфраструктури малих та середніх підприємств у сфері сільського господарства з боку держави займалися О.В. Алейнікова, В.В. Косенко, І.В. Кушнір, Н.М. Левченко, В.В. Липчук, С.В. Майстро, О.М. Могильний та ін. Проте питання впровадження засобів щодо підтримки МСП і розвитку інфраструктури МСП у сільському господарстві потребують ґрунтовного дослідження.

Результати дослідження. Можливості МСП у сфері сільського господарства у фінансовому забезпеченні підприємницької діяльності дещо обмежені порівняно з іншими галузями економіки з огляду на специфічні особливості ведення сільського господарства. Зокрема, це пов'язано з труднощами щодо одержання у користування земель сільськогосподарського призначення та доступу до фінансового ресурсу, що ставить цей сектор у нерівні умови функціонування на ринку і є стримуючим фактором розвитку підприємницької діяльності на селі у формах МСП. Більшість МСП обмежені в ресурсах – земельних, фінансових, людських, інфраструктурних. МСП не має ресурсів на всі виробничі затрати, а саме на технологічну підтримку, інноваційні розробки, інформаційне забезпечення та інші ресурсно-виробничі напрями діяльності великих аграрних підприємств. У зв'язку з цим виникають питання, зокрема, належного забезпечення активами МСП та їх використання у кредитних операціях як забезпечення.

МСП у сфері сільського господарства досить гостро відчувають труднощі у доступі до кредитних ресурсів, оскільки банки, враховуючи ризикованість і специфіку галузі, висувають до них високі вимоги щодо забезпечення, які не в змозі виконати більшість підприємств, що обмежує їхні фінансові можливості та дестимулює у здійсненні підприємницької діяльності. Тому питання банківського кредиту у системі фінансового забезпечення малого і середнього підприємства залишається досить гострим сьогодні, оскільки, незважаючи на особливість і перспективність розвитку сільського господарства в економіці країни, його ризикованість змушує банки неохоче й обережно вступати у кредитні відносини з такими підприємствами.

Крім того, переважно здійснюється кредитування тих суб'єктів, які ведуть діяльність у високорентабельних підгалузях сільського господарства. Так, наприклад, ProCredit Bank надає кредити сільськогосподарським підприємствам, якщо: 1) сільськогосподарська діяльність здійснюється щонайменше один виробничий цикл, але не менше 12 місяців; 2) сільськогосподарські підприємства мають стабільний фінансовий стан і кредитоспроможність; 3) кількість працюючих становить не більше 250 осіб; 4) валовий річний дохід від реалізації товарів не більше 5 млн. євро.

Отже, якщо підприємство новостворене і перебуває на етапі, коли найбільше потребує додаткового фінансування, то претендувати на банківський кредит воно не може. Водночас більшість малих підприємств не мають стабільного фінансового стану з огляду на специфіку сільського господарства і не мають можливості передбачити майбутній результат, а комерційні банки не зацікавлені у кредитуванні підприємств малого та середнього бізнесу в сільському секторі, в результаті більшість підприємств залишаються поза сферою інтересів комерційних банків.

Таким чином, відсутність доступу до дешевих кредитних коштів і недосконалість законодавчої бази, що регулює відносини учасників цього ринку, є основними стримувальними факторами, які пов'язані між собою.

Інший засіб господарського регулювання МСП у сільськогосподарській сфері – це державна підтримка, що включає інвестиційну, компенсаційну та інфраструктурну підтримку. Нині сільське господарство перебуває на стадії адаптації до нових реалій і подальших змін із погляду динаміки ринку, ринкової політики, споживчого попиту. Ці зміни безпосередньо позначаються на МСП, які займаються сільським господарством. Беручи до уваги ці тенденції, необхідно заохочувати і підтримувати спрощення наявних механізмів підтримки розвитку сільських районів. Щодо цього доцільно звернути увагу на законодавство ЄС. Стаття 25 Регламенту Ради (ЄС) № 1257/1999 від 17 травня 1999 р. про підтримку розвитку села від Європейського фонду управління і гарантій сільського господарства (Council Regulation on support for rural development from the European Agricultural Guidance and Guarantee Fund and amending and repealing certain Regulations) [1] передбачає, що підтримка інвестиціями повинна сприяти поліпшенню і раціоналізації переробки і збуту сільськогосподарської продукції і тим самим сприяти підвищенню конкурентоспроможності. Така підтримка здійснюється з метою: 1) стимулювання розвитку нових ринків збуту для сільськогосподарської продукції; 2) поліпшення або вдосконалення збуту чи процедури обробки; 3) застосування нових технологій; 4) поліпшення і контролю якості; 5) захисту навколишнього середовища. Підтримка надаватиметься тим особам, економічна доцільність яких буде доведена і які дотримуються мінімальних стандартів щодо охорони навколишнього

середовища, а інвестиції повинні сприяти поліпшенню становища основного сільськогосподарського виробництва.

Аналіз Регламенту Ради (ЄС) № 1287/2013 про розробку програми щодо конкурентоздатності малих та середніх підприємств (cosme) (2014–2020 pp.) від 11 грудня 2013 р. (Regulation (EU) No 1287/2013 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2013 establishing a Programme for the Competitiveness of Enterprises and small and medium-sized enterprises (COSME) (2014–2020)) [2] засвідчує, що в ЄС пріоритетними можна вважати такі напрями сприяння МСП: 1) галузева підтримка МСП; 2) удосконалення легітимації та її спрощення для МСП, яка буде запроваджуватися шляхом спрощення процедури створення МСП; 3) спрощення доступу до фінансування, надання фінансової підтримки для підприємців-початківців. Політика розвитку сільськогосподарства в країнах ЄС передбачає подолання цілої низки економічних, екологічних і соціальних проблем XXI століття. Відповідно до Регламенту ЄС № 1306/2013 від 17 грудня 2013 р. із питань фінансування, управління та моніторингу єдиної сільськогосподарської політики (Regulation (EU) No 1306/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on the financing, management and monitoring of the common agricultural policy) [3] витрати на МСП у сфері сільськогосподарства і розвиток сільської місцевості фінансуються за рахунок двох фондів: Європейського сільськогосподарського фонду для розвитку сільських районів (The European Agricultural Fund for Rural Development (надалі – EAFRD)) і Європейського фонду гарантування сільськогосподарства (The European Agricultural Guarantee Fund (надалі – EAGF)). Стаття 3 глави I розділу II цього Регламенту передбачає перелік витрат, які фінансуються за рахунок того чи іншого фонду.

Так, EAGF фінансує такі витрати, які здійснюються відповідно до законодавства ЄС: а) заходи регулювання і підтримки сільськогосподарських ринків; б) прямі виплати; в) на інформацію і заходи просування сільськогосподарської продукції на внутрішньому ринку і в третіх країнах; г) просування сільськогосподарської продукції; д) заходи, прийняті відповідно до законодавства ЄС, для забезпечення збереження, характеристики, збору і використання генетичних ресурсів у сільському господарстві; е) створення і технічне обслуговування сільськогосподарських бухгалтерських інформаційних систем.

EAFRD повинен фінансувати Програми розвитку сільських районів, які виконуються згідно із Законом про підтримку розвитку сільських районів.

Не менш важливим для підтримки МСП є інфраструктурна допомога, а саме: 1) інформаційне і консультативне обслуговування; 2) сприяння збуту сільськогосподарської продукції; 3) удосконалення транспортної та іншої інфраструктури (будівельних шляхів, електромереж).

Сільське господарство є базовою складовою аграрного сектору України. Аграрний ринок може ефективно функціонувати лише за умови створення його досконалої інфраструктури. Належне функціонування цивілізованого аграрного ринку неможливе без створення відповідної інфраструктури, яка забезпечувала б вільний рух агропромислової продукції, сільськогосподарської сировини та засобів виробництва від виробника до споживача. На думку О.В. Алейнікової, наявна нині інфраструктура ще не є досконалою, оскільки більшість її елементів перебувають лише на початковому етапі розвитку і не виконують своїх функцій у повному обсязі [4, с. 145]. Але найгостріша проблема полягає у відсутності системної взаємодії основних складових інфраструктури аграрного ринку. Інфраструктура аграрного ринку охоплює значну кількість підприємств і установ, що виконують обслуговуючі функції, до яких належать елементи торговельно-збутової, транспортної системи, систем сертифікації та стандартизації. Формування дієвої інфраструктури аграрного ринку і забезпечення розширеного доступу виробників до організованих каналів збуту сільськогосподарської продукції передбачено Стратегією розвитку аграрного сектору економіки на період від 2020 року, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 806 від 17 жовтня 2013 р. Але перераховані у зазначеній Стратегії елементи інфраструктури є недостатніми для забезпечення ефективного функціонування інфраструктури аграрного ринку. Незважаючи на наявність нормативно-правового забезпечення розвитку інфраструктури аграрного ринку в Україні, її функціонування ще не забезпечує вільний прозорий рух сільськогосподарської продукції, а відсутність чіткого правового забезпечення схеми реалізації «виробник – гуртова торгівля – роздрібна торгівля – споживач» не дає виробнику можливості отримати достатній дохід із вирощеної продукції.

На нашу думку, на аграрному ринку для стимулювання господарської діяльності МСП необхідно спрямувати господарсько-правове регулювання і, зокрема, законодавче забезпечення на такі основні напрями:

1. *Сприяння розвитку транспарентності (прозорості) та доступності для МСП складської інфраструктури агропродовольчих ринків.* Цей напрям може реалізуватися шляхом вирішення таких завдань:

- залучення інвестицій у потужності для зберігання й обробки зерна та обслуговуючу інфраструктуру, спрощення дозвільної процедури і процедури землевідведення для інвесторів;
- покращення регуляторного середовища, стимулювання податкової та амортизаційної політики щодо функціонування зерноскладів, модернізації уже наявних і будівництва нових потужностей зберігання.

Такі завдання, на жаль, не урегульовані належним чином на законодавчому рівні. В Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» № 1877 від 24.06.2004 р. взагалі нічого не сказано про таку підтримку з боку держави з цих питань. А це особливо важливо для МСП, які практично не мають можливості забезпечити належну післяурожайну обробку та зберігання цієї продукції, тому зберігання і перероблення сільськогосподарської продукції є важливим елементом МСП в агропромисловій галузі. Від міри їх розвитку, технічного оснащення, досконалості економічних зв'язків із сільськогосподарським виробництвом значною мірою залежить раціональне використання продукції [5, с. 312].

2. *Сприяння розвитку транспортної інфраструктури агропродовольчих ринків.*

Першочерговим у цьому напрямі є забезпечення сільських районів належними автодорогами та доступом до залізничних перевізників із метою одержання належних транспортних послуг.

МСП, які є виробниками сільськогосподарської продукції, зацікавлені в зменшенні транспортних витрат на перевезення відповідної продукції та у забезпеченні належного рівня транспорту загалом. Розвиток транспортної інфраструктури, яка представлена залізничним, дорожнім та водними видами транспорту, значно підвищує ефективність діяльності цих підприємств. Але нині є певні проблеми у цій сфері, які потребують негайного вирішення, зокрема й на законодавчому рівні. По-перше, це низька якість доріг, застарілий рухомий склад залізниць, незадовільний стан магістральних доріг і шляхів, дефіцит транспортних засобів, відсутність під'їзних шляхів безпосередньо до господарств та інше. По-друге, тариф за користування такими транспортними засобами для МСП повинен бути значно зменшеним, що, у свою чергу, вплине на розвиток МСП у сфері сільського господарства і виведе його на високорибутковий рівень.

3. *Сприяння розвитку виробничої та переробної інфраструктури агропродовольчих ринків.*

Так, на думку Л.М. Молдован, однією із невирішених проблем для малоземельних господарств є неможливість і невідповідність індивідуального придбання технічних засобів для обробки земельної ділянки та догляду за сільськогосподарськими культурами. У результаті вони змушені звертатися до підприємців – власників техніки, для яких надання механізованих технологічних послуг є видом бізнесової діяльності [6, с. 10], що, як ми вважаємо, є обтяжливим для МСП-початківців у сільському господарстві.

Перераховані проблеми були частково вирішені прийняттям Закону України «Про Державний бюджет України 2017 рік» № 1801 від 21.12.2016 р., який є фундаментом для визначення короткострокової аграрної політики держави; у деяких аспектах можна відзначити здійснення підтримки розвитку малих та середніх сільськогосподарських підприємств. Так, особливостями аграрного бюджету у 2017 році є те, що фінансування заходів підтримки малого та середнього підприємництва стало ключовим напрямом. У Законі була передбачена нова програма 2801580 «Фінансова підтримка сільгоспвиробників», кошти якої спрямовуються на підтримку невеликих фермерських господарств, щоб вони могли виробляти більше продукції, здійснювати її переробку, освоювати нові технології.

4. *Реконструкція, відновлення та розбудова систем зрошення і забезпечення ефективного використання зрошуваних та осушуваних земель.*

5. *Створення інформаційної інфраструктури агропродовольчих ринків:*

- забезпечення відкритого і прозорого доступу до виробничих показників та результатів діяльності (наприклад, шляхом створення аналогу інструменту *Farm accountancy data network* у ЄС), що сприятиме кращій поінформованості ринку щодо очікувань, прогнозів і трендів;
- забезпечення поширення інформації про використання інтенсивних технологій виробництва, перехід на спеціалізовані підходи ведення бізнесу, розвиток спеціалізованих ІТ-рішень.

Що стосується інформаційного забезпечення діяльності, то МСП – виробники сільськогосподарської продукції не володіють достовірною і своєчасною інформацією щодо кон'юнктури

ринку, нових виробничих технологій, каналів збуту продукції, тому цей недолік повинен бути усунений шляхом створення певної інформаційної інфраструктури.

б. Створення національної збутової інфраструктури агропродовольчого ринку з урахуванням особливостей МСП і орієнтуванням як на виробника, так і на споживача, зокрема доступ МСП до гуртових ринків, аграрних бірж.

Питання щодо гуртових ринків урегульовано Законом України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» № 1561 від 25 червня 2009 р. Згідно з абз. 3 ст. 1 Закону інфраструктура оптового ринку сільськогосподарської продукції – це система обслуговуючих структур, споруд, будівель, систем, мереж, ліній, служб, складських приміщень, сховищ, залів, площадок, павільйонів, обладнання, транспорту, під'їзних та внутрішніх шляхів, засобів зв'язку, що включені до проекту (бізнес-плану) організації діяльності юридичної особи у статусі оптового ринку сільськогосподарської продукції. Норми цього Закону визначають загальні засади організації діяльності гуртових ринків сільськогосподарської продукції в Україні, регулюють відносини у цій сфері та спрямовані на захист прав і законних інтересів сільськогосподарських товаровиробників, які здійснюють гуртовий продаж сільськогосподарської продукції власного виробництва, не акцентуючи уваги на МСП, що потребують більшої підтримки.

Іншим засобом підтримки МСП є політико-програмна підтримка сільського виробника, яка включає, на наш погляд, таке: 1) підтримку забезпечення беззбиткової діяльності сільгоспвиробників; 2) програми регіонального розвитку (наприклад, виплати за регіональними програмами допомоги в депресивних регіонах); 3) компенсацію на транспортування сільськогосподарської продукції; 4) пільгове кредитування, списання та пролонгацію боргів. Розглянемо деякі форми такої підтримки.

Безпосередньо державну підтримку розвитку малого та середнього бізнесу в аграрному секторі здійснюють: Український державний фонд підтримки фермерського господарства та ПАТ «Аграрний фонд». Український державний фонд підтримки фермерського господарства є державною бюджетною установою і виконує функції з реалізації державної політики щодо фінансової підтримки становлення і розвитку фермерських господарств. Відповідно до Закону України «Про фермерське господарство» № 973 від 19.06.2003 р. кошти надаються новоствореним фермерським господарствам і фермерським господарствам із відокремленими фермерськими садибами, фермерським господарствам, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на польських територіях, визначених в установленому порядку Кабінетом Міністрів України, на безповоротній основі та на конкурсних засадах на поворотній основі, а іншим фермерським господарствам підтримка надається тільки на поворотній основі, а також – спрямовуються на забезпечення гарантій, поруки під час кредитування банками фермерських господарств. Такого роду фінансова підтримка надається для придбання техніки, обладнання, поновлення обігових коштів, виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, зрошення та меліорації земель.

У 2004 р. після прийняття Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» було запроваджене цінове регулювання ринку найважливіших видів сільськогосподарської продукції через уведення мінімальних закупівельних цін (зернові, насіння соняшнику, тваринницька продукція). У 2005 р. для проведення цінової політики було створено Аграрний фонд, який намагався проводити регулювання шляхом державних інтервенцій на ринках сільськогосподарської продукції. Проте для ефективної підтримки цін на ринку Аграрному фонду постійно бракує фінансових ресурсів, прозорості в діяльності та ефективного використання виділених коштів.

Додатковим до перерахованих засобів фінансового забезпечення діяльності МСП є страхування у сільськогосподарському виробництві. Як виробництво сільськогосподарської продукції, так і весь сільськогосподарський сектор загалом є одним із найбільш ризикових видів підприємницької діяльності, оскільки їхній розвиток залежить не тільки від фінансово-економічної ситуації та відповідної законодавчої бази, а й від погодно-кліматичних умов. З урахуванням того, що на цьому етапі розвитку людство ще не навчилось впливати на несприятливі погодні умови, найбільш ефективним механізмом часткового нівелювання їхніх наслідків є використання механізму аграрного страхування. З метою полегшення доступу до страхування сільськогосподарської продукції сільськогосподарських товаровиробників, передусім середніх та малих, ще в 2012 р. було ухвалено Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» № 4391 від 09.02.2012 р., який мав захистити майнові інтереси сільськогосподарських товаровиробників та стабілізувати їхні доходи.

Висновки. Перераховані окремі засоби підтримки сільгоспвиробників, зокрема МСП, є елементами державної політики у відповідній сфері. Але, аналізуючи сільськогосподарський сектор України та сільськогосподарську політику загалом, можна вказати на такі негативні фактори у правовому регулюванні:

- державна політика щодо розвитку сільськогосподарського сектору майже завжди є не-послідовною та малоефективною;
- за останні декілька років фінансування сільськогосподарського сектору значно зменшилось. Майже всі інвестиційні програми спрямовані на розвиток великих підприємств, середній та малий аграрій залишається «поза зоною розгляду»;
- слабе державне стимулювання розвитку інфраструктури, підвищення якості сховищ, портів;
- відсутність ефективних державних програм для підвищення кваліфікації людського ресурсу.

Таким чином, пільгове кредитування, інвестиційна підтримка та страхування сільськогосподарської продукції є основними засобами підтримки МСП у сільському господарстві.

Список використаних джерел:

1. Council Regulation (EC) No 1257/1999 of 17 May 1999 on support for rural development from the European Agricultural Guidance and Guarantee Fund and amending and repealing certain Regulations [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31999R1257>.
2. Regulation (EU) No 1287/2013 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2013 establishing a Programme for the Competitiveness of Enterprises and small and medium-sized enterprises (COSME) (2014–2020) and repealing Decision No 1639/2006/EC Text with EEA relevance [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1490890887128&uri=CELEX:32013R1287>.
3. Regulation (EU) No 1306/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on the financing, management and monitoring of the common agricultural policy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1490892281940&uri=CELEX:32013R1306>.
4. Алейнікова О.В. Механізми формування інфраструктури аграрного ринку України / О.В. Алейнікова // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 24. – С. 144–148.
5. Ільчук М.М. Основи підприємницької діяльності та агробізнесу : [навч. посіб.] / М.М. Ільчук, Т.Д. Іщенко, В.К. Збарський та ін. ; за ред. М.М. Ільчука. – К. : Вища освіта, 2002. – 398 с.
6. Молдаван Л. Конкурентний розвиток малого і середнього підприємництва у сільському господарстві: проблеми і шляхи вирішення / Л. Молдаван // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 148. – С. 8–11.